

משבר בתי המלון בישראל והשלכותיו על התעסוקה בענף

רבעון 4/00 ו-1/01

סיכום ולקחים ראשוניים

עיקרי ממצאים

נתוני רקע 1995 – 1999

1. בין השנים 1995-1998 נקלעו בתי המלון להאטה בפעילות. ב-1999 חלה תפנית מרשימה במספר הלינות בבתי מלון והן גדלו ב-12% בהשוואה לשנת 1998. התבססות תהליך השלום, התמתנות האירועים הביטחוניים ותחילת השפעת המילניום הם הגורמים העיקריים שהביאו לשינוי ב-1999. הגידול המהיר במספר החדרים בבתי המלון בהשוואה להאטה במספר הלינות הביאו לירידה בשיעור תפוסת המיטות בבתי המלון. שיעור זה עמד ב-1995 על 60.9% וירד בהדרגה עד ל-52.8% ב-1998, תוך עלייה קלה ל-54.3% בשנת 1999.
2. מספר משרות השכיר בבתי המלון הלך וגדל בשנים 1995-1999 מ-29 אלף במוצע לחודש, ל-33 אלף, גידול מצטבר של 14.2%, ובמוצע שנתי של למעלה 2.5%.
3. נתוני השכר בבתי המלון מורים על גידול הדרגתי בשכר הריאלי בין השנים 1995-1999, נראה שהגידול בשכר של עובדי בתי המלון היה נמוך מהצפוי. ככל הנראה, השפעת הגידול בהיצע העובדים לבתי המלון, בחלקו היצע של עובדים זרים ופולשתינאים, הייתה חזקה יותר מהשפעת הביקוש לעובדים והשפעה המוסדית בשל עדכוני שכר מינימום. כתוצאה מכך ירד שכרם היחסי של עובדים ישראלים בבתי מלון ביחס לשכר הממוצע במשק, תוך גידול בעתירות השימוש בענף בעובדים שאינם ישראלים.
4. צמצום תעסוקה בשל ירידת רמת פעילות בבתי מלון תפגע יחסית יותר בקבוצות העולים, הערבים ועובדים שהשכלתם עד 10 שנות לימוד ומקצועיותם נמוכה יחסית. עקב גידול ניכר במשקלם של לינות ישראלים בסך הביקוש לשירותי תיירות צפוי שהפגיעה בבתי מלון המתמקדים יותר באספקת שירותי תיירות פנים (אילת וים המלח) תהיה קטנה יחסית בהשוואה לאלו המתמקדים בלינות תיירות נכנסת (ירושלים וטבריה).

השלכות האשר

5. המשק הישראלי "איבד" בחצי השנה הראשונה למשבר כניסתם של 830 אלף תיירים, 2.9 מיליון לינות וירידה ברמת התעסוקה בהיקף של 9.5 אלף משרות שכיר, ירידה של 27% בהשוואה לשיא התעסוקה ברבעון השלישי אשתקד.
6. מתוך סך הירידה של 9.5 אלף משרות שכיר בתקופת המשבר, נמצא שפחות מ-40% נובעים מהשפעת גורמים עונתיים, ויתרת הירידה כ-6 אלפים משרות שכיר, נבעה מהמשבר שהתפתח לאחר פרוץ האינתיפאדה. כ-1.0 אלף משרות שכיר מתוך סך הירידה שנגרמה בשל המשבר (6 אלף משרות שכיר) נובע בשל התאמות הקשורות לשנת המילניום כתוצאה מהמשבר.
7. המשבר היה כה חמור עד כי בתי המלון לא הסתפקו רק בצמצום משרות, אלא נאלצו ליזום פיטורי עובדים בשיעור ניכר. ברבעון הראשון של המשבר נאלצו בתי המלון להוסיף, (מעבר לצמצום באיוש

משרות בהיקף של 850 משרות בממוצע לחודש), פיטורים בהיקף של 3.4 אלף עובדים בממוצע לחודש, מעבר לרמת פליטת עובדים שהיתה מקובלת לפני פרוץ המשבר. דהיינו, היקף הפיטורים בתקופת המשבר הגיע לפי 4 בהשוואה לצמצום איוש משרות, ולמעלה מפי 2.4 הפסקות עבודה בהשוואה להיקף פליטת העובדים בתקופות שלפני המשבר.

בניתוח לפי משלחי יד נמצא כי בעת המשבר נפלטו כ- 14% מסך המלצרים המועסקים בבתי המלון, שיעור הגבוה פי 2.2 מאשר שיעור המלצרים שנפלטו לפני המשבר. שיעור גבוה של נפליטים איפיון גם את עובדי המטבח, 27% מהם נפלטו בעת המשבר. שיעור זה גבוה פי 2.6 משיעור פליטת העובדים במקצוע זה לפני המשבר.

מאזן התעסוקה השלילי הגיע ברבעון הראשון של המשבר לכ - 5,000 עובדים בממוצע לחודש, בעוד שברבעון השני הצטמצם מאוד ועמד על פחות מ- 500.

8. בתי המלון עברו ככל הנראה את שיא המשבר מנקודת ראות ההתאמות הקשורות בשוק העבודה. את זאת ניתן ללמוד מהשיפור במאזן התעסוקה ברבעון השני של המשבר למרות שהוא עדיין שלילי, וכן מצפיותיהם של מנהלי בתי מלון להתפתחויות בחודשים הקרובים שהיו פסימיות מאד בתחילת המשבר והשתפרו מעט ברבעון השני למשבר, אך עדין מדובר ברמת פסימיות גבוהה והציפיות נמצאות בתחום השלילי.

9. המשרד הפעיל תוכנית מיוחדת למניעת פיטורי עובדים מקצועיים בבתי המלון באמצעות מתן הכשרה מקצועית למשך שלושה חודשים לעובדים שהוצאו לחופשה ללא תשלום (ר' תוכנית בהמשך). סה"כ השתתפו בתוכנית 2,250 עובדים בבתי מלון, ועלותה הכוללת פחות מ- 30 מיליון ש"ח ממקורות המוסד לביטוח לאומי והאגף להכשרה מקצועית ממשרד העבודה והרווחה.

רקע כללי

חידוש האינתיפאדה ברבעון האחרון של שנת 2000 הביא להאטה ניכרת ברמת הפעילות של מגזר התיירות בישראל. התהליך החל בירידה משמעותית בכניסת תיירים לישראל ודחיית פעילויות של ישראלים בתחומי תיירות הפנים.

בתי המלון וההארחה בישראל הם "לקוחות" נכבדים של התיירות הנכנסת ותיירות הפנים. בשנים האחרונות הם סייעו למגזר התיירות להפוך לאחד מענפי היצוא ומחליפי היבוא החשובים בכלכלה הישראלית, בעלי ערך מוסף גבוה, שתרומתם ניכרת למאזן התשלומים.

על פי הערכות מומחים, עובדים כיום במגזר התיירות באופן ישיר ועקיף 150 אלף עובדים ישראלים לערך, המהווים כ- 6% מסך המועסקים הישראלים במשק. יתרה מזאת, תחום התיירות נתפס אצל מומחים רבים כאחד מהמגזרים החשובים שבכוחו לשמש מנוע ליצירת מקומות עבודה וצמצום האבטלה של אוכלוסיות שהשכלתן נמוכה ובינונית, ומשום כך נודעת חשיבות לפיתוחו העתידי.

מגזר התיירות סובל בעשור האחרון מהשלכותיהם של אירועים ביטחוניים בישראל, אלא שהאירועים האחרונים היו קשים במיוחד בעיקר בשל סיווגה של ישראל בעולם כמדינה מסוכנת לשהים בה¹. עצם התארכותו של המשבר ואי הוודאות לגבי סיומו מוסיפים ממדים חדשים למשבר זה בהשוואה לקודמיו. ככלל, חוסר יציבות בביקוש לשירותי הענף מקשה על פיתוחו לזמן הארוך, כל שכן כאשר מדובר בסיכונים הקשורים לאירועים ביטחוניים. למרות זאת, היצע החדרים בבתי המלון והארחה גדל בצורה משמעותית בשנים האחרונות, לא מעט בשל המעורבות והסיוע של הממשלה לענף.

התפנית השלילית בפעילות מגזר התיירות בחודשים האחרונים השפיעה מאד על פעילות בתי מלון והארחה בישראל, כמו גם על ענפי לוויין אחרים והסביבה העסקית הקרובה אליהם. בחודשים הראשונים של השנה הפעיל משרד העבודה והרווחה תוכנית מיוחדת שמטרתה העיקרית הייתה למנוע פיטורי עובדים מקצועיים בבתי המלון. הסיוע ניתן בשל ההנחה כי הפעילות בבתי המלון תתחזק תוך מספר חודשים כפי שקרה במשברים קודמים. הימשכותו של המשבר הנוכחי מחזק בקרב רבים את הסברה כי ההנחה לא הייתה נכונה וכי המצב הקשה עלול לגלוש גם אל השנה הבאה.

המסמך רובו ככולו עוסק במשבר האחרון בבתי מלון והארחה בישראל והשלכותיו על התעסוקה בענף², והוא מהווה סיכום ביניים של ההתפתחויות במחצית השנה הראשונה של המשבר. הבחירה בנייתו המשבר בבתי מלון נבעה מהפגיעה הקשה של האינתיפאדה בענף זה, ומהמעורבות הגדולה של האגף להכשרה מקצועית במשרד העבודה והרווחה בהכשרת עובדים מקצועיים לענף.

במסמך שלושה חלקים: בחלקו הראשון נסקרו נתוני הרקע העיקריים של בתי מלון והתפתחותם בשנים האחרונות. בחלקו השני נותחו מימדי המשבר והשלכותיו על רמת הפעילות והתעסוקה, תוך התייחסות

¹ סוג אזהרה הכולל במקרים רבים מניעת ביטוח מתיירים בעת שהייתם בארץ.
² יש לזכור שענף בתי המלון והארחה מוגדר כענף מישנה (55 בסיווג ע. כלכלה למ"ס) הממוקם כחלק מענף ראשי- שירותי אוכל והארחה, הכולל פעילויות נוספות בתחום מסעדות ובתי קפה, אולמות אירועים, שירותי קייטרינג וכד' (56 בסיווג למ"ס).

לתוכנית המיוחדת שהופעלה ע"י משרד העבודה והרווחה לשם מניעת פיטורים. המסמך נסגר בסיכום והפקת לקחים ראשונית לקראת גיבוש הצעה למדיניות שתפורסם בהמשך.

פעילות ותעסוקה בבתי מלון והארוחה בשנים האחרונות

ראת הפעילות מצנף: מספר הלינות הינו מדד מקובל וזמין לאפיון רמת הפעילות בבתי המלון, והוא מושפע מהיקף הכניסה של תיירים לישראל והיקף תיירות הפנים.

נתוני השנים האחרונות מלמדים, שלאחר עלייה ניכרת במספר הכניסות של תיירים לישראל בשנת 1995, ירד מספר הכניסות של תיירים לישראל בשנים 1996-1998 בשיעור מצטבר של 13%, מרמת שיא של 2.22 מיליון ב-1995 ל-1.95 מיליון כניסות תיירים ב-1998 (ראה לוח 1).

במקביל לירידה המתמשכת בכניסת תיירים לישראל בשנים אלה ירד מספר לינות תיירים בבתי מלון בשיעור של 20%, מרמה של 9.5 מיליון לינות בשנת 1995 ל-7.7 מיליון לינות בשנת 1998.

גידול בלינות ישראלים בבתי מלון שימש באותו פרק זמן גורם מקוזז לירידה במספר לינות התיירים. בין השנים 1995 ל-1998 גדל מספר הלינות של ישראלים בשיעור מצטבר של 38%, בהשוואה לירידה של 20% בלינות תיירים. ב-1998 הגיע מספר לינות ישראלים בבתי מלון ל-9 מיליון בקירוב. בשנה זו לראשונה עלה מספר לינות ישראלים על לינות תיירים בשיעור של 16.5%.

כאמור, מגמת הגידול בלינות ישראלים בבתי מלון הביאה לקיזוז הירידה במספר לינות תיירים ואף למעלה מזאת. בשל כך, בשנים 1995-1998 גדל סך הלינות בשיעור מצטבר של יותר מ-4%, גידול שנובע בעיקרו מהגידול הניכר של 3.5% בשנת 1998.

ב-1999 חלה תפנית מרשימה במספר הלינות בבתי מלון והן גדלו ב-12% בהשוואה לשנת 1998. השינוי החיובי אירע לאחר שלוש שנות ירידה במספר לינות תיירים. הגידול הניכר בלינות תיירים (12.3%), בליווי המשך מגמת הגידול בלינות ישראלים (7% בממוצע שנתי בשנים 1995-1999), הביאו לגידול מרשים בסך הלינות ב-1999.

התבססות תהליך השלום, התמתנות האירועים הביטחוניים ותחילת השפעת המילניום הם הגורמים העיקריים שהביאו לשינוי ב-1999. הגידול המרשים בלינות תיירים ב-1999 לא הצליח להדביק את הגידול המתמשך בלינות ישראלים. בשנים אלו ניתן להבחין בתהליך מובנה של שינוי בדפוסי בילוי הזמן של ישראלים המגדילים בהתמדה את הביקוש שלהם לשירותי בתי מלון בישראל, מגמה שהחלה בתחילת העשור האחרון.

התפוסה בבתי המלון מושפעת מסך הלינות של תיירים וישראלים ומהיצע החדרים העומדים לרשותם. בשל מרכזיותם של בתי המלון במגזר התיירות ותרומתם לכלכלה הישראלית בכלל ולמאזן התשלומים בפרט, עודדה המדינה וסייעה להרחבתו של היצע החדרים בבתי המלון. בשנים 1994-1999 נוספו כ-10 אלף חדרים ומספרם הגיע ב-1999 ל-41.9 אלף בהשוואה ל-32.3 אלף בשנת 1994, גידול מצטבר של 29.7%. יש להדגיש שכ-50% מסך תוספת החדרים נבנו באילת ובים המלח. הפיתוח במקומות אלו בא לענות על גידול מתמיד בביקוש של ישראלים לשירותי תיירות.

הגידול המהיר במספר החדרים בבתי המלון, בהשוואה להאטה במספר הלינות בחלק מהשנים, הביאו לירידה בשיעור תפוסת המיטות בבתי המלון. שיעור זה עמד ב- 1995 על 60.9% וירד בהדרגה עד ל- 52.8% ב- 1998, תוך עלייה קלה ל- 54.3% בשנת 1999 שהייתה, כפי שצוין, שנת שיא בתיירות. מגמת הירידה בשיעור התפוסה הכללי לא באה לידי ביטוי באותן שנים באילת ובים המלח. למרות הגידול הניכר בהיצע החדרים במקומות אלה, לא ירד שיעור התפוסה בהם ואף עלה במידה מסוימת בעיקר בזכות גידול הביקוש של ישראלים ללינות.

לוח 1: כניסות תיירים, לינות, מספר חדרים ותפוסה בבתי מלון והארחה, 1994 - 1999

	1999	1998	1997	1996	1995	1994	
סך כניסות תיירים ⁽¹⁾	2,312.3	1,941.6	2,010.4	2,100.4	2,215.5	1,838.7	
בתי-מלון והארחה							
סה"כ לינות (1)	18,681.6	16,687.6	16,123.0	16,145.7	16,018.4	14,018.1	
מזה: תיירים	9,046.8	7,709.2	8,145.1	8,907.6	9,496.1	8,414.1	
ישראלים	9,634.9	8,979.4	7,997.9	7,238.1	6,522.3	5,800.9	
מספר חדרים ⁽²⁾	41,856	39,389	37,601	35,763	34,371	32,278	
% תפוסת מיטות ⁽²⁾	54.3	52.8	54.4	58.5	60.8	57.8	
נתוני עזר							
סה"כ כניסות תיירים	19.1	3.4-	4.3-	5.2-	20.5		
סה"כ לינות בבתי מלון	11.9	3.5	0.1-	0.8	12.7		
סה"כ חדרים בבתי מלון	6.3	4.5	5.1	4.0	6.5		

(1) באלפים (2) בממוצע לחודש

מקורות: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה – ירחון סטטיסטי: לוחות ה'7, ט"ז4, י"ז1, י"א12, 2/2000 ו1/2001-5.
 שנתון סטטיסטי: לוח 12.27/29.

תעסוקה בבתי מלון: השינוי בתעסוקה בבתי מלון מושפע משינויים ברמת הפעילות של הענף המתבסס מחד על לינות תיירים וישראלים ומאידך על היצע החדרים. על פי דיווחי מעסיקים ממקורות המוסד לביטוח הלאומי הלך וגדל מספר משרות השכיר בבתי המלון בשנים 1995-1999. ב- 1995 עמד מספרן של משרות השכיר על כ- 29 אלף בממוצע לחודש, והוא גדל עד ל- 33 אלף בשנת 1999 (ראה לוח 2). זהו גידול מצטבר של 14.2%, ובממוצע שנתי של כ- 2.5%. בין השנים 1994-1996 נרשמו שעורי גידול גבוהים בהשוואה לשנים 1997-1998, כאשר בשנת 1999 שבה וגדלה התעסוקה בשעור שהיה גבוה גם מזה שנרשם בשנים 1994-1996.

בחישוב לכל התקופה שבין 1995 ל- 1999, נמצא במספר הלינות גידול חד יותר מאשר הגידול בתעסוקה, ממצא המצביע על גידול בפריון העובדים בממוצע לכל התקופה. במצב כזה, ניתן לצפות ששכרם הריאלי של העובדים הישראלים בבתי מלון יגדל לאורך זמן כפיצוי על הגידול בפריון.

נתוני השכר מורים על גידול הדרגתי בשכר הריאלי בין השנים 1995-1999 בבתי המלון בישראל (ראה לוח 2). בשנים 1994-1995, שיעור הגידול היה מזערי והוא גדל והגיע ל- 3%-2% בשנים 1998-1999. על פניו, נראה שהגידול בשכר של עובדי בתי המלון היה נמוך מהצפוי בשל העובדה ששכר המינימום הינו מרכיב מרכזי בשכרם של עובדי בתי המלון, והוא גדל בשנים 1995-1999 ב- 57%, בהשוואה לשכרם של עובדי בתי המלון שגדל רק ב- 43% במהלך תקופה זו. דהיינו, שכר המינימום גדל ב- 33% יותר מהגידול בשכרם של עובדי בתי המלון, או לחילופין, הצטמצם באופן הדרגתי היחס בין שכר עובדי בתי המלון לשכר המינימום הכללי במשק. ב- 1995 עמד היחס על 1.9 והוא ירד מקץ 4 שנים ל- 1.7.

לוח 2: משרות שכיר ושכר בבתי מלון והארכה, 1994 – 1999

1999	1998	1997	1996	1995	1994	
33.0	31.4	31.3	30.9	29.7	28.9	משרות שכיר בבתי מלון ⁽¹⁾
4,715	4,319	4,054	3,673	3,290	2,987	שכר בבתי מלון ⁽²⁾
2,755	2,564	2,309	1,996	1,749	1,554	שכר מינימום במשק ⁽²⁾
6,377	5,914	5,493	4,915	4,355	3,887	שכר במשק ⁽²⁾

נתוני עזר					אחוז השינוי לעומת השנה הקודמת		
5.1	0.3	1.3	4.0	2.8		משרות שכיר בבתי מלון	
9.2	6.5	10.4	11.6	10.1		שכר נומינלי בבתי מלון	
2.1	2.8	1.1	0.5	0.1		שכר ריאלי בבתי מלון	
2.2	5.4	6.1	2.5	2.3		שכר מינימום ריאלי במשק	
58.4	58.4	57.0	54.3	53.2	52.0	% ש. מינימום משכר בענף ⁽³⁾	

(1) באלפים (2) שכר בשייח למשרת שכיר בת 186 שעות (3) בתי מלון

מקורות: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה – ירחון סטטיסטי: לוחות ה'7, ט"ז4, י"ז1, י"א12, 2/2000 ו-5/2001.

שנתון סטטיסטי: לוח 27/29.

הואיל וגידול תעסוקת ישראלים בבתי המלון היה נמוך יחסית, ניתן להניח שחל גידול במרכיבי היצע כ"א אחרים בענף שאין לגביהם נתונים אמניים- עובדים זרים ופולשתינאים בכלל וחסרי ההיתר שבניהם בפרט. עובדים אלה כידוע משתכרים הרבה פחות מהעובדים הישראלים ולעיתים קרובות פחות מהנדרש על פי חוק שכר המינימום.

בסיכומו של דבר, ניתן לומר שככל הנראה השפעת הגידול בהיצע העובדים לבתי המלון, בחלקו היצע של עובדים זרים ופולשתינאים, הייתה חזקה יותר מהשפעת הביקוש לעובדים וההשפעה המוסדית בשל עדכוני שכר מינימום. כתוצאה מכך ירד שכרם היחסי של עובדים ישראלים בבתי מלון ביחס לשכר הממוצע במשק, תוך גידול בעתירות השימוש בענף בעובדים שאינם ישראלים.

חשוב לחזור ולהדגיש שפחות מ- 50% מסך החדרים שנוספו במהלך השנים 1995-1999 נבנו באילת ובים המלח, אזורים שבתי המלון בהם הגדילו מאד את העסקתם של זרים ופולשתינאים בכלל וחסרי היתר בפרט.

מאפייני הצורבים בצנ"ף: בלוח 3 מסוכמים מאפייני העובדים בבתי מלון והארוחה בהשוואה לעובדים בענף מסעדות ושירותי אוכל³ ובהשוואה לכלל המועסקים במשק.

פחות ממחצית עובדי בתי המלון הישראלים (44%) הן נשים, בדומה לשיעורן בכלל אוכלוסיית השכירים, כ- 17% הינם ערבים ויותר מ- 20% הם עולים שעלו לארץ מ- 1990 ואילך. בולט יצוג היתר של העובדים הערבים והעולים בבתי מלון בהשוואה לעובדים במסעדות ושירותי אוכל וכן ביחס לכלל העובדים.

עובדי בתי מלון והעובדים במסעדות ובשירותי אוכל הם צעירים יחסית לממוצע כלל המועסקים. לעובדי בתי המלון, בהשוואה לעובדי המסעדות ושירותי האוכל, ייצוג חסר בקבוצת הצעירים המתקזזת בייצוג יתר בקבוצת העובדים בגילאי 35-54.

עובדי בתי מלון בישראל הינם משכילים יותר ביחס לעובדי שירותי מסעדות ואוכל ופחות משכילים ביחס לממוצע הארצי. בהשוואה לעמיתיהם במסעדות ושירותי אוכל, שיעור העובדים שהשכלתם עד 10 שנות לימוד נמוך משיעורם של העובדים במסעדות ושירותי אוכל (19% ו- 23% בהתאמה). בקצה השני של טווח ההשכלה, גדול משקלם של בעלי 16+ שנות לימוד בקבוצת העובדים בבתי מלון (10.4% ו- 5.9% בהתאמה).

עובדי בתי מלון בישראל מתגוררים בהתאם לפריסת בתי המלון והארוחה. מרכזיותם של בתי מלון באזורי אילת וים המלח הביאה לכך שכ - 33% מעובדי הענף גרים באזור הדרום, כ - 25% באזור ת"א והמרכז, כ - 20% בירושלים ושיעור נמוך במיוחד מתגורר באזור חיפה (6.5%). התמקדות פעילות המסעדות ושירותי האוכל במרכז הארץ הביאה לכך שלמעלה מ- 50% מהעובדים בענף גרים באזורי המרכז ות"א בעוד ששאר העובדים מפוזרים כמעט שווה בשאר המחוזות, למעט במחוז ירושלים ששיעורם בו נמוך יותר.

לוח 3 : מאפייני העובדים בבתי-מלון⁽¹⁾, 1997 – 1999 באחוזים מסה"כ

כלל העובדים ⁽²⁾	מסעדות ושירותי אוכל	בתי-מלון והארוחה	כלל העובדים ⁽²⁾	מסעדות ושירותי אוכל	בתי-מלון והארוחה		
						אוכלוסיות	
						מחוז מגורים	
9.7	8.1	20.4	45.0	43.3	44.5	נשים	
15.1	14.0	14.0	10.9	10.7	17.3	ערבים	
13.3	12.8	6.5	16.5	11.4	21.2	עולים ⁽³⁾	
46.4	51.2	24.3				גיל	
12.8	12.6	33.1	13.8	42.2	36.9	15-24	
			27.3	24.7	24.6	25-34	
			47.8	26.5	32.6	35-54	
			11.1	6.6	6.0	55+	
						שנות לימוד	
	---	8.1				עד 10	
	11.6	7.1	16.0	23.2	19.0	11-12	
	30.8	18.4	43.9	48.0	44.7	13-15	
	---	11.1	25.3	22.7	25.7		
	30.2	14.4					
	14.7	----					

³ כאמור שני ענפי משנה אלה מרכיבים את ענפי "שירותי אוכל והארוחה".

(1) ממוצע שנתי (2) 1999 (3) עולים שעלו מ-1990 ואילך (4) כולל תל-אביב
 מקור: עיבודים מיוחדים מסקרי כח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

אופי פעילות הענף קובע את מבנה משלחי היד שלו. כ- 60% מהמועסקים הישראלים בבתי מלון והארוחה בישראל עובדים במשלחי יד של פקידי קבלה, טבחים, מלצרים, חדרנים ועובדי מטבח ומשק. חלקם של המלצרים בהרכב משלחי היד בבתי מלון הוא גבוה במיוחד.

מבנה משלחי היד בענף מסעדות ושירותי אוכל שונה בהשוואה לבתי מלון למרות הדמיון בחלק מהפעילויות. בענף זה קיים ייצוג גבוה יותר לטבחים, מלצרים ועובדי מטבח ומשק, בעוד שלא מועסקים בו פקידי קבלה וחדרניות.

על פניו נראה שצמצום תעסוקה בשל ירידת רמת פעילות בבתי מלון תפגע יחסית יותר בקבוצות העולים, הערבים ועובדים שהשכלתם עד 10 שנות לימוד ומקצועיותם נמוכה יחסית.

זאת ועוד, עקב גידול ניכר במשקלם של לינות ישראלים בסך הביקוש לשירותי תיירות, צפוי שהפגיעה בבתי מלון המתמקדים יותר באספקת שירותי תיירות פנים תהיה קטנה יחסית בהשוואה לאלו המתמקדים בלינות תיירות נכנסות. מכאן שניתן לצפות לפגיעה גדולה בבתי המלון בירושלים וטבריה כתוצאה משינוי נפת התיירות הנכנסת לישראל מאחר והם מתמקדים יותר בתיירות חוץ, בעוד שבבתי מלון באילת ובים המלח נצפה לפגיעה מצומצמת יחסית בשל התמקדותם בתיירות פנים.

המשבר בבתי מלון והארוחה

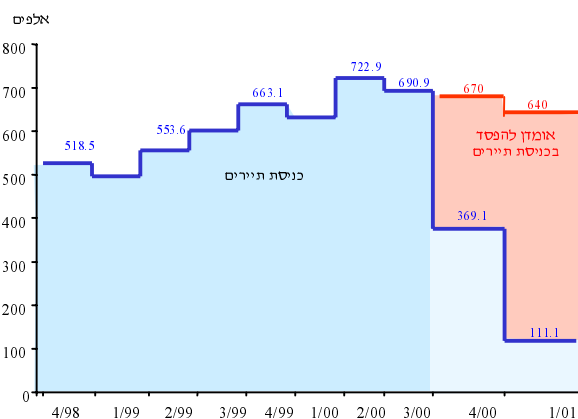
המשבר בבתי מלון והארוחה נבחן ונותח בשני ההיבטים הבאים: השלכות המשבר על פעילותם של בתי מלון והארוחה והשלכות המשבר על התעסוקה, שהחל ברבעון הרביעי של שנת 2000 ונמשך עד עצם ימים אלה. ערב המשבר בבתי המלון (נתוני רבעון 3/00) הגיע היקף כניסות תיירים לישראל ל- 690 אלף במוצע לחודש, שה"כ לינות ל- 6.2 מיליון, לינות תיירים 2.6 מיליון, לינות ישראלים 3.6 מיליון במוצע לחודש שיעור התפוסה עמד על 64.3%. היקפים אלו נמצאו גבוהים ביחס לרבעון המקביל ב- 1999 ב- 15%, 9%, 23% ו- 8% ו- 5.5% בהתאמה. סך התעסוקה הגיע בדומה לרבעון המקביל בשנה קודם לכן 35.5%.

שיטת המדיקה: הניתוח בהמשך מתייחס לחצי השנה הראשונה של המשבר בבתי המלון – הרבעון האחרון

של 2000 והרבעון ראשון של 2001. מימדי המשבר נמדדו באמצעות השוואת הפער בין ערכם של המדדים השונים לולא התחדשה האינתיפאדה באוקטובר 2000 לבין ערכם בפועל.

לגבי הערכות "מה היה קורה אילו", נקטנו בגישה זהירה והנחנו שרמת הפעילות של בתי המלון בתקופת המשבר הייתה נשארת ברמה הממוצעת של שלושת הרבעונים הראשונים של שנת 2000, תוך תיקונים המתחייבים מעונתיות בפעילות בתי מלון. זוהי הנחה זהירה הואיל והערכה מקצועית שהייתה מקובלת בענף בטרם המשבר היא שפעילות הענף במוצע שנתי בשלושת השנים הבאות צפויה הייתה לגדול בשיעור של 3%-4%,

ת.1: כניסת תיירים לישראל, 1998 - 2001
 שה"כ, נתונים רבעוניים

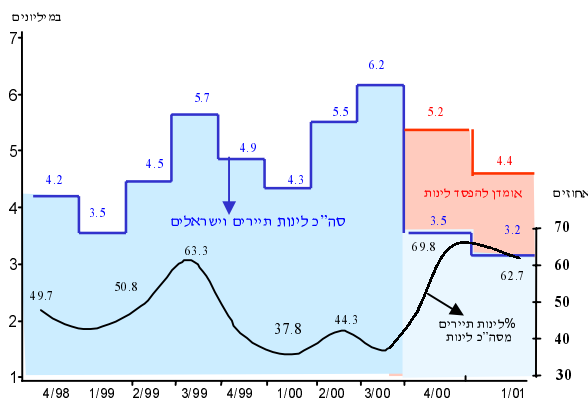

תוך ניצול המנוף שנוצר בשנת אירועי המילניום שהביא לגידול של למעלה מ- 10% בסך הלינות בבתי המלון.

מנכ"ל רמת הפעילות: ניתן להניח כי לולא התרחשו האירועים הביטחוניים בסוף שנת 2000 היה מגיע היקף כניסת התיירים ברבעון האחרון אשתקד ל- 670 אלף, והוא היה יורד לכ- 640 אלף ברבעון הראשון של שנת 2001.

בתרשים 1 סומנו רמת הפעילות בענף (צבע כחול) והפסד כניסת תיירים לארץ (צבע אדום). על פי הערכותינו, הפסיד המשק הישראלי ברבעון הראשון של האינתיפאדה כניסה של 330 אלף תיירים. היקף זה גדל ברבעון השני ועמד על 500 אלף כניסות תיירים. מכאן שהמשק הישראלי "איבד" בחצי השנה הראשונה למשבר כניסה של 830 אלף תיירים, המהווים כ- 63% מסך התיירים שהיו מתוכננים להגיע⁴ לישראל. המשבר החמור בכניסת תיירים הביא לצמצום מספר הלינות שלהם בבתי מלון והארוחה. לולא התרחשה האינתיפאדה היה מגיע מספר לינות התיירים, על פי הערכתנו, ל- 2.9 מליון ברבעון האחרון של 2000 ול- 2.7 מליון ברבעון הראשון של 2001. בפועל הגיע מספרם ל- 1.4 ו- 1.2 מליון בקרוב. מכאן שבמחצית השנה הראשונה למשבר הפסידו בתי המלון 3.0 מליון לינות תיירים המהווים למעלה מ- 50% מסה"כ הלינות שאמורות היו להתבצע בתקופת המשבר.

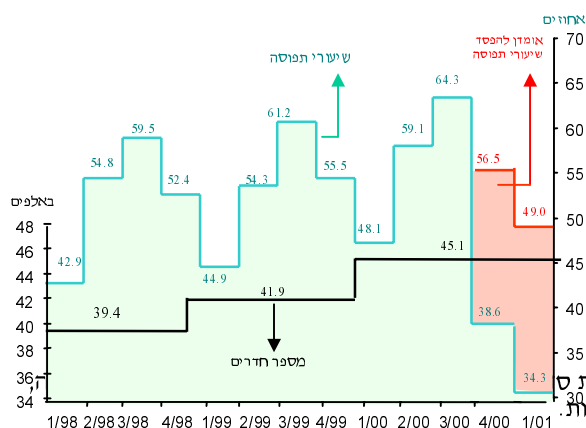
ת.2: לינות במלונות: סה"כ תיירים וישראלים 1998 - 2001, נתונים רבעוניים.

למרות הירידה במספר לינות תיירים בשל האירועים הביטחוניים, המשיכה מגמת העליה בלינות ישראלים בבתי מלון. על פי מגמות העבר, אמורות היו לינות ישראלים להגיע ל- 2.3 מליון ברבעון האחרון של שנת 2000 בעוד שבפועל היו 2.5 מיליון לינות, וברבעון הראשון של 2001 היו אמורות להיות 1.7 מיליון לינות של ישראלים בעוד שבפועל היו 2 מיליון. מכאן, שבסיכום חצי השנה הראשונה של המשבר, הגדילו הישראלים את היקף הלינות הכללי ב- 500 אלף בהשוואה לירידה בלינות תיירים בהיקף של 2.7 מיליון. יוצא מכך

שלינות ישראלים הקטינו ב- 18.5% את הירידה שהייתה אמורה להיווצר כתוצאה מירידת לינות תיירים. בסיכום כללי יאמר, שלולא התרחשה האינתיפאדה היה מגיע סך היקף לינות תיירים וישראלים ל- 9.6 מיליון לינות בחצי השנה הראשונה של המשבר, בעוד שבפועל הגיע מספרם ל- 6.7 מיליון לינות (ראה ת.2), פער של 2.9 מיליון לינות המתבטא בהפסד של 29% מסך הלינות שהיו אמורות להיווצר בתקופת המשבר.

ת.3: שיעורי תפוסה ומספרי חדרים בבתי מלון 1998 - 2001, נתונים רבעוניים.

הירידה במספר הכולל של הלינות, יחסית למספרן של המיטות, גרמה לירידה חדה בשיעור תפוסת המיטות בחצי השנה הראשונה של המשבר. לולא התרחשה האינתיפאדה היה מגיע שיעור התפוסה ברבעון האחרון של שנת 2000 ל- 56.5%, בעוד שבפועל הוא עמד על 38.6% בלבד, פער של כ- 18

⁴ אם ניקח בחשבון את השפעת המילניום כאירוע חד פעמי יש לנכות סכום מסוים מההפסד היה קטן יותר וניתן להעריכו ב- 500-550 אלף לינות.

נקודות האחוזה שהם כ- 50% משיעור התפוסה בפועל ברבעון הראשון למשבר. הפער הצטמצם ברבעון השני של המשבר: שיעור התפוסה בפועל המשיך לרדת והגיע ל- 34.3%, ירידה של 43% בהשוואה לצפי ללא התרחשות האינתיפדה (ראה ת. 3).

לסיכום, התפתחות מדדי הפעילות בענף בתקופת המשבר מצביעה על ירידה ניכרת בשיעורי תפוסת מיטות בבתי מלון והארחות בישראל. התהליך החל באירועים הביטחוניים, אולם עוצמתו הושפעה מכמה גורמים נוספים שיש לתת עליהם את הדעת. ראשית, בטרם המשבר היה ענף בתי המלון ברמת פעילות גבוהה בשל השלכות שנת המילניום, ובמילא אמור היה להתאים את עצמו לרמה נמוכה יותר של פעילות. שנית, המשבר בבתי המלון התרחש ברבעונים בהם פועלים גורמי עונתיות חזקים המפחיתים את רמת הפעילות. הואיל והענף לא הצליח לבסס את השלכות החיוביות של המילניום על הגדלת רמת הפעילות הכללית, הוא נקלע למשבר עמוק שהתחזק בשל הגורמים העונתיים והימשכותו של המשבר מעבר למקובל במשברים קודמים.

זאת ועוד, הענף היה ערוך בתפיסת הפיתוח שלו לקראת גידול משמעותי ברמת פעילותו בשנים הבאות. לצורך זאת אף השקיע, בתמיכת תקציבי מדינה, בהגדלה ניכרת של פוטנציאל הלינות. במסגרת מאמצים אלו הגדילו בתי המלון בישראל במחצית השניה של העשור האחרון את מספר החדרים ב- 11 אלף ומספרם הגיע ב- 1999 עד לרמה של 45 אלף חדרים (ראה ת. 3). הגדלה זו חייבה גידול ניכר במספר הלינות, שאם לא כן, צפויה הייתה ירידה בשיעור תפוסת החדרים, כל שכן, בעת משבר כאשר יורד מספר הלינות באופן ניכר. המשבר בתפוסת החדרים צריך לפיכך להבחן על רקע העלייה הגדולה במספר החדרים. ראוי להדגיש כי בשנים האחרונות מתרחש שינוי מהותי בלינות ישראלים בבתי מלון והארחות המתבטא בגידול במספרם גם בתקופת המשבר ובכך הקטין את מימדי המשבר.

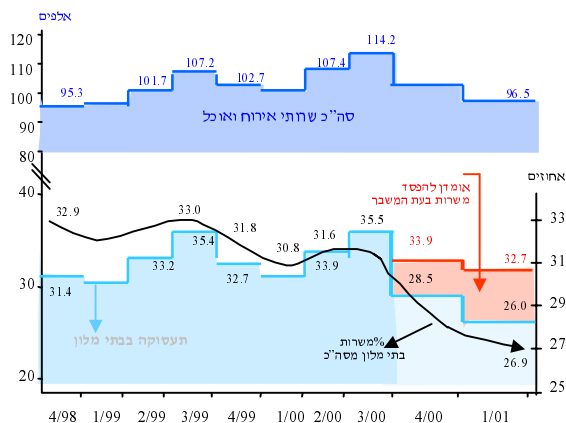
השלכות המשבר על התעסוקה: הירידה ברמת הפעילות של בתי מלון מצאה את ביטויה בירידה של

50% במספר הלינות בבתי מלון ובירידה של 35% בשיעורי תפוסת המיטות.

ירידה כה חדה בפעילות הענף חייבה את בתי המלון להתאים לאלתר את היקף התעסוקה לרמת פעילות נמוכה יותר, מפני שהערכה הייתה שלא צפוי שיפור משמעותי בפעילות בתי המלון, ובכך לצמצם ככל שניתן את ההפסדים ההולכים וגדלים. כל דחייה בהתאמות הנחוצות הייתה מרעה את מצבם הכלכלי, מגדילה את הפסדיהם ומקטינה את יכולתם להיחלץ מהמשבר שנקלעו אליו.

עד כמה בתי המלון התאימו את התעסוקה לשינויים ברמת הפעילות שלהם? ברבעון השלישי של שנת 2000 הגיע מספר משרות השכיר, על פי דיווחי מעסיקים למוסד לביטוח לאומי, לרמה של 35.5 אלף בממוצע לחודש. ברבעון הבא, שהוא הרבעון הראשון למשבר, ירד מספרן של משרות השכיר ל- 28.5 אלף, וברבעון שלאחריו (רבעון ראשון של שנת 2001) התעסוקה המשיכה לרדת עד ל- 26 אלף (ראה ת. 4). מכאן, שבמהלך חצי השנה הראשונה למשבר ירדה רמת התעסוקה ב- 9.5 אלף משרות שכיר, ירידה של 27% בהשוואה לשיא התעסוקה ברבעון השלישי אשתקד. ירידת התעסוקה בבתי מלון היוותה כ- 54% מסך הירידה בתעסוקה בענף שירותי אירוח ואוכל.

ת. 4: משרות שכיר בסה"כ שירותי אירוח ואוכל ובתי מלון 1998-2001 נתונים רבעוניים

עוד כמה בתי המלון התאימו את התעסוקה לשינויים ברמת הפעילות שלהם? ברבעון השלישי של שנת 2000 הגיע מספר משרות השכיר, על פי דיווחי מעסיקים למוסד לביטוח לאומי, לרמה של 35.5 אלף בממוצע לחודש. ברבעון הבא, שהוא הרבעון הראשון למשבר, ירד מספרן של משרות השכיר ל- 28.5 אלף, וברבעון שלאחריו (רבעון ראשון של שנת 2001) התעסוקה המשיכה לרדת עד ל- 26 אלף (ראה ת. 4). מכאן, שבמהלך חצי השנה הראשונה למשבר ירדה רמת התעסוקה ב- 9.5 אלף משרות שכיר, ירידה של 27% בהשוואה לשיא התעסוקה ברבעון השלישי אשתקד. ירידת התעסוקה בבתי מלון היוותה כ- 54% מסך הירידה בתעסוקה בענף שירותי אירוח ואוכל.

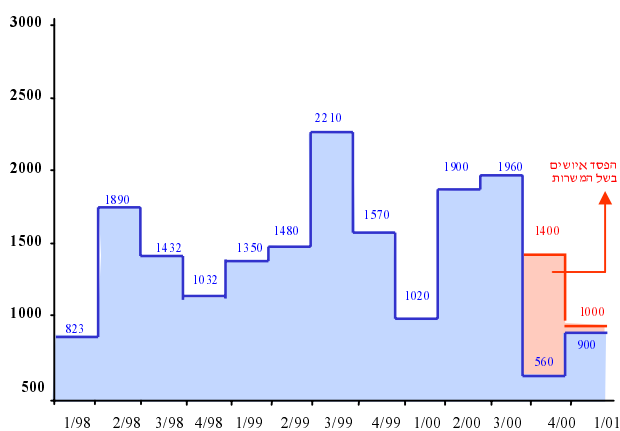
כצפוי, הירידה בשיעור התעסוקה (-27%) הייתה נמוכה באופן משמעותי מהירידה במספר הלינות (-50%) ונמוכה במידת מה מהירידה בשיעורי התפוסה (-35%).

לולא התחדשה האינתיפאדה, קרוב לוודאי שרמת התעסוקה ברבעון האחרון אשתקד וברבעון הראשון השנה הייתה מגיעה ל- 33.9 ו- 32.7 אלף עובדים בהתאמה. מכאן שהפסד התעסוקה ברבעון הראשון למשבר, בניכוי העונתיות, עמד על 5.4 אלף משרות שכיר, וברבעון השני למשבר עמד ההפסד על 6.7 אלף משרות שכיר. ההפסד היחסי ברבעון הראשון עמד על 15.9% מרמת התעסוקה שאמורה הייתה להיווצר לולא האינתיפאדה, והיא עלתה ל- 20.5% ברבעון השני של המשבר.

יש להדגיש שאחוז האובדן חושב ביחס לאומדן רמת התעסוקה שאמורה הייתה לשרור לולא התחדשה האינתיפאדה. מכאן שהנתונים שהוצגו על הפחתה של 9.5 אלף משרות שכיר בבתי המלון במחצית השנה הראשונה של המשבר מוטה כלפי מעלה, מאחר והיא אינה מתחשבת בהשפעת הגורמים העונתיים שהיו פועלים להפחתת התעסוקה בתקופה זו. המסקנה היא שמתוך סך הירידה בפועל של 9.5 משרות שכיר ביחס לרמת השיא לפני המשבר, כ- 30% מתוכה נובעים מהשפעת גורמים עונתיים ויתרת הירידה, כ- 6 אלפים משרות שכיר, נבעה מהמשבר שהתפתח לאחר פרוץ האינתיפאדה. כאלף משרות שכיר מתוך סך הירידה שנגרמה בשל המשבר (6 אלף משרות שכיר) נגרעו להערכתנו בשל התאמות הקשורות לירידה לאחר השיא של שנת המילניום.

עניין מיוחד יש בבחינת תהליך הירידה ברמת התעסוקה, תהליך היכול לנבוע מעליה בפליטת עובדים ו/או מירידה בשיעור איוש משרות פנויות. מקובל להניח שהתמודדות עם האטה בתעסוקה תתבצע בראשיתה באמצעות הפחתת מספר המשרות הפנויות המאווישות ורק לאחר מכן יבוא צמצום בתעסוקה באמצעות פיטורי עובדים. מעסיקים נוטים לשמור אפשרות זו "לסוף" התהליך בשל עלותה הגבוהה, וכן מחשש שלא ימצאו פתרונות תעסוקה הולמים עם חלוף המשבר בעת שיצטרכו להגדיל מחדש את היצור. בהסתמך על נתוני סקר המעסיקים⁵, בתי המלון ביצעו את תהליך ההתאמה של כח אדם לרמת הפעילות הנמוכה יותר בשתי הדרכים שצוינו במקביל: הן הפסקת איוש משרות והן פליטת עובדים. אולם יש להדגיש שפליטת העובדים שימשה מנוף מרכזי בתהליך ההתאמה בהשוואה לשימוש בירידה באיוש משרות.

ת. 5: איוש משרות בבתי מלון 1998 - 2001
סה"כ נתונים רבעוניים

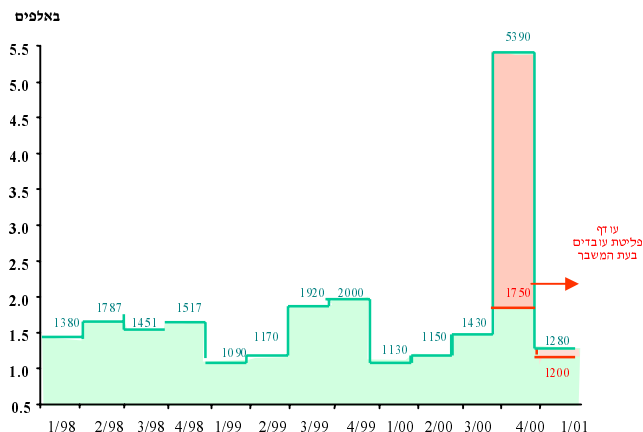
ברבעון הראשון של המשבר ירד איוש המשרות באופן משמעותי מרמה ממוצעת של 1,950 משרות לחודש ברבעון השלישי של שנת 2000, לכ- 550 ברבעון הראשון של המשבר, ירידה של כ- 1,350 איושים בממוצע לחודש (ראה ת. 5). ברבעון השני של המשבר עלה מספר האיושים לכ- 900 בממוצע לחודש לרמה נמוכה במקצת מהרמה שאמורה הייתה להיות בהיעדר האינתיפאדה (איוש 1,000 משרות פנויות).

המשבר היה כה חמור עד כי בתי המלון לא הסתפקו רק בצמצום משרות, אלא נאלצו

ליזום פיטורי עובדים בשיעור ניכר. מהירות התגובה של המעסיקים קשורה בראש ובראשונה להערכות הפסימיות שלהם לגבי התפתחות המשבר, כמו גם לגמישות הרבה המקובלת במסגרות העסקה בבתי מלון

המאפשרת התאמה מהירה של התעסוקה לרמת הפעילות. ככל הנראה, העריכו בתי המלון בתחילת המשבר כי הוא עלול לגלוש לתחילת השנה. משמעות הדבר היא כי המשך השנה מנקודת ראותם של חלק מבתי המלון הינה "אבודה", מפני שרבים מהם מקבלים הזמנות בתחילת השנה להמשכה. כתוצאה מכך נאלצו בתי מלון לצמצם עודף כח אדם שבמילא היה מיועד להצטמצם בשל גורמים עונתיים ברבעונים בהם החל להתפתח המשבר. יתרה מזאת, בתי מלון העריכו שאם תחזיותיהם יתבדו והמצב יחזור לקדמותו, יוכלו לחזור ולגייס כח אדם בכלל ואת מפותריהם בפרט, לנוכח הסיכוי הרב למצוא את מפותריהם בקרב דורשי עבודה בלשכות שרות התעסוקה, ממצים את זכאותם.

ת.6: עובדים שנפלטו בבתי מלון 1998 - 2001
שה"כ. נתונים רבעוניים

ברבעון הראשון למשבר פלטו בתי המלון במוצע חודשי כ- 5,400 עובדים. מספר זה גבוה בכ- 3,600 בהשוואה ממספר העובדים שנפלטו בטרם המשבר (ראה ת. 6).

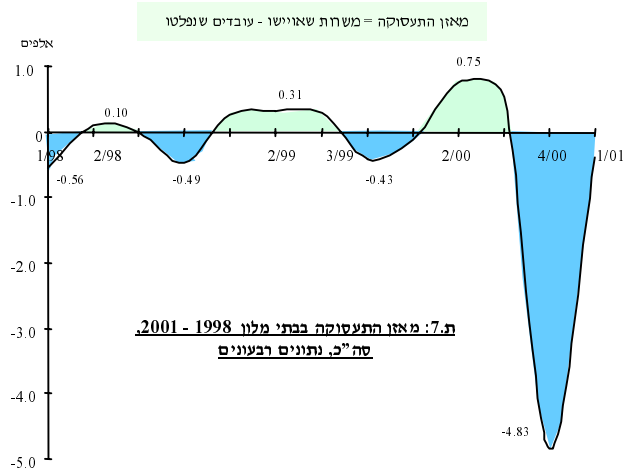
לאחר שמעסיקים פלטו היקף כה גדול של עובדים ברבעון הראשון למשבר, הם חזרו לרמת פליטת העובדים שהייתה מקובלת בטרם המשבר בתקופות המקבילות, במוצע כ- 1,200 עובדים לחודש.

המסקנה הינה שברבעון הראשון של המשבר נאלצו בתי המלון להוסיף, (מעבר לצמצום באיוש משרות בהיקף של 850 משרות

במוצע לחודש), פיטורים בהיקף של 3.4 אלף עובדים, וזאת מעבר לפליטת עובדים שהיתה מקובלת לפני פרוץ המשבר. דהיינו, היקף הפיטורים בתקופת המשבר הגיע לפי 4 בהשוואה לצמצום באיוש משרות (קליטת עובדים).

א' הט האטוֹרִיט? שגרת הפעילות בבתי המלון מביאה מידי יום להפסקת עבודה מחד ולאיוש משרות מאידך. שגרה זו נכונה גם בתקופת משבר. המשבר האחרון הביא לגל הפסקות עבודה גבוה במיוחד: למעלה מפי 2.4 הפסקות עבודה בהשוואה לשיגרת חיי היומיום בטרם המשבר (3,400 בהשוואה ל- 1,400) בחלקו העליון של לוח 4 נערכה השוואה בין הרכב משלחי היד של הנפלטים מהעבודה בעת המשבר לבין ההרכב בתקופות מקבילות לפני המשבר. הלוח מציג נתוני נפלטים על פי הבחנה בין משלחי יד המהווים את התשתית המקצועית של בתי המלון לבין משלחי יד אחרים בתחומי המינהל. נמצא כי לפני המשבר היוותה התשתית המקצועית כ- 81% מסך הנפלטים, בעוד שלאחריו היא גדלה ל- 86% דהיינו, בעת המשבר גדל חלקם של הנפלטים מהתשתית המינהלתית שהצטמצמה, אך הירידה לא הייתה חדה מאחר והיא כללה מקצועות שלא ניתן לצמצמם באופן ניכר גם כאשר יורדת מאוד התפוסה, כמו למשל אנשי תחזוקה, עובדי ביטחון, סוכני מכירות ושיווק, עובדים במכוני יופי וספורט ומנהלים בכל הדרגים. בנייתוח לפי משלחי יד נמצא כי בעת המשבר נפלטו כ- 14% מסך המלצרים שהועסקו בבתי המלון, שיעור הגבוה פי 2.2 מאשר שיעור המלצרים שנפלטו לפני המשבר. שיעור גבוה של נפלטים איפיון גם את עובדי המטבח 27% מהם נפלטו בעת המשבר. שיעור זה גבוה פי 2.6 משיעור פליטת העובדים במקצוע זה לפני המשבר.

⁵ הרשות לתכנון כח אדם, משרד העבודה והרווחה, 2001 – 1997

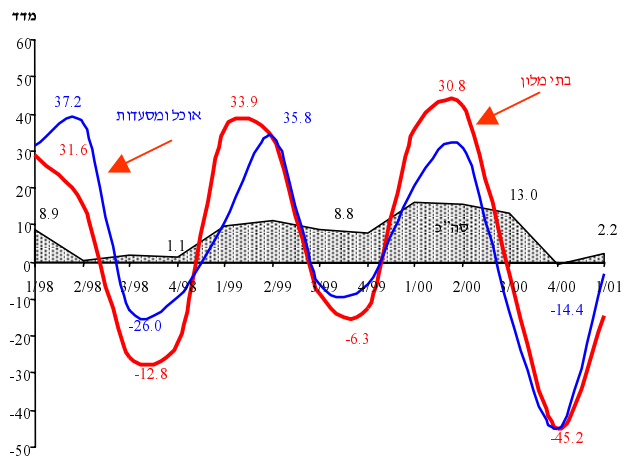

כאמור, הירידה הניכרת בהיקף התעסוקה בחודשי המשבר מבטאת מאזן תעסוקה שלילי בבתי המלון והיא פועל יוצא של פליטת עובדים גבוהה העולה על היקף איוש משרות. מאזן התעסוקה השלילי הגיע ברבעון הראשון של המשבר לכ - 5,000 עובדים בממוצע לחודש, בעוד שברבעון השני הצטמצם מאוד מאזן התעסוקה השלילי ועמד על פחות מ- 500. ניתוח מאזן התעסוקה (ראה לוח 4) מלמד על כך שבסה"כ הכללי המגמה המצטיירת דומה למגמה שהסתמנה בניתוח נתוני פליטת

העובדים ואיוש המשרות. כפי שצוין, תקופת המשבר התאפיינה בעלייה חזקה במספר העובדים שנפלטו וירידה מתונה יותר במספר המשרות שאויישו, מגמות שתרמו להיווצרותו של מאזן תעסוקה שלילי. ניתוח הנתונים בחלוקה על פי משלחי יד מלמד שתעסוקתם של מלצרים קטנה בכ- 11%, עובדי מטבח בכ- 23% ופקידי קבלה, טבחים וחדרנים בשיעורים שבין 4% ל- 7%.

על פניו נראה שענף בתי המלון עבר את שיא המשבר מנקודת ראות ההתאמות הקשורות בשוק העבודה. חיזוק לטענה לעיל ניתן ללמוד מצמצום ניכר במאזן התעסוקה השלילי ברבעון השני של המשבר בהשוואה לרבעון הראשון, וכן מצפיפותיהם של מנהלי בתי מלון ביחס לשינויים הצפויים ברמת הפעילות וכח אדם בחודשים הקרובים. ברבעון הראשון למשבר נרשם מדד⁶ שלילי גבוה של -45 נקודות (ראה ת. 8). מדד כזה נחשב לשלילי במיוחד למרות העובדה שהרבעון האחרון של השנה מאופיין תמיד במדדים שליליים לאור

ת.8: ציפיות לשינויים בכח אדם בבתי מלון, במסעדות ושירותי הארחה ובסה"כ, נתונים רבעוניים, 2001 - 1998

הציפיות של המנהלים לירידה בפעילות בחודשי החורף. ברבעון השני של המשבר (הרבעון הראשון של 2001) חל שיפור במדד הציפיות לשינויים בכח אדם, אך עדיין מדובר על מדד שלילי של 14.4 נקודות. המדד השלילי התקבל ברבעון שבשנים קודמות התאפיין ברמת ציפיות חיובית, גם על רקע עונתי של ההערכות לחודשי האביב. בסה"כ מצביעים הנתונים שציפיותיהם של מנהלי בתי מלון להתפתחויות בחודשים הקרובים היו פסימיות מאוד בתחילת המשבר והשתפרו

⁶ טווח המדד הוא בין +2 ל- 2 והוא מחושב ל- 5 מצבים: עלייה גדולה (+2) עלייה קטנה (+1) ללא שינוי (0) ירידה קטנה (-1) וירידה גדולה (-2). הניקוד הסופי הוא הממוצע המשוקלל המוכפל ב- 100.

מעט ברבעון השני למשבר, אך עדין מדובר ברמת פסימיות גבוהה והציפיות נמצאות בתחום השלילי.

לוח 4: פליטת עובדים ומאזן התעסוקה בעת המשבר ולפניו לפי משלחי יד, 1998 – 2000, רבעונים נבחרים

יחס בין התקופות	% ביחס למועסקים		מצב התעסוקה		נפלים
	לפני המשבר	בעת המשבר	⁽¹⁾ בעת המשבר	⁽²⁾ לפני המשבר	
			(ממוצע חודשי)	(ממוצע חודשי)	
2.20	3.0	6.5	131	288	תשתית מקצועית:
2.40	3.0	7.2	73	175	פקידי קבלה
2.22	6.2	13.7	485	1077	טבחים
2.02	4.8	9.5	199	401	מלצרים
2.59	10.5	27.1	354	917	חדרנים
1.66	1.6	2.7	288	478	עובדי מטבח
2.18	3.9	8.4	1528	3336	תשתית מנהלית ⁽³⁾
					סה"כ

מאזן תעסוקה

תשתית מקצועית:					
11.5	0.4-	4.4-	17.0-	195-	פקידי קבלה
32.8	0.5-	5.4-	4.0-	131-	טבחים
15.0	0.2-	11.1-	58.0-	871-	מלצרים
17.9	0.8-	7.2-	17.0-	305-	חדרנים
14.3	1.6-	23.2-	55.0-	786-	עובדי מטבח
9.9	0.02-	1.81-	32.0-	317-	תשתית מנהלית ⁽³⁾
14.2	0.5-	6.5-	183.0-	2604-	סה"כ

(1) ממוצע לרבעונים 1/01 – 4/00 (2) ממוצע 1/01 – 4/00 בשנתיים הקודמות (3) שאר משלחי יד ובעיקר: עובדי ביטחון, תחזוקה, סוכני מכירות ושיווק, קניינים, עובדי מכוני ספורט יופי ובידור, מנהלים בדרגים השונים מקור: סקר מעסיקים, הרשות לתכנון כח אדם משרד העבודה והרווחה

הסדרי סיוע לצנף כאמור, הירידה הניכרת בכניסות תיירים לישראל הביאה לירידה משמעותית בפעילות בתי המלון. בשל כך צמצמו המעסיקים באופן משמעותי את כח האדם העודף. עם תחילת המשבר פנו בתי המלון אל משרד העבודה והרווחה בבקשה להפעיל מסלול הכשרה בתנאי חופשה ללא תשלום. דהיינו, ביקשו להוציא את עובדיהם לחופשה שבמהלכה יקבלו ביטוח אבטלה או הבטחת הכנסה על פי זכאותם האישית וילמדו במסגרת תכנית לימודים מיוחדת שתאושר על ידי האגף להכשרה ופיתוח במשרד. הסדר כזה יאפשר למעסיקים לשמור על הגרעין המקצועי של העובדים ולהחזירם לעבודה בתום תקופת ההכשרה.

המשרד אישר את הפעלת התוכנית עבור 5 אלף עובדים לאחר שבתי המלון ביקשו בדיונים מוקדמים להפעילה על 7.5 אלף. התוכנית לא הופעלה באזור אילת וים המלח בשל מצבם הטוב יחסית של בתי המלון באזורים אלו. כדי לסייע למלונאים, השתתף משרד העבודה במימון ההכשרה כאשר במהלך התוכנית

המשיך המעסיק להפריש תשלומים סוציאליים כחלק מהתנאים להשתתפותו בתוכנית. המשרד אישר הפעלת התוכנית למשך שלושה חודשים בלבד ועל פי המקובל בסוג הסדר זה. במהלך אותם חודשים השתתפו בתוכנית ההכשרה קרוב ל- 2,250 עובדי בתי מלון. עלות תשלומי דמי אבטלה ו/או הבטחת הכנסה של המשתתפים בתוכנית הגיעה ל- 20 מליון ש"ח, ועליהם הוסיף המשרד כ- 2.5 מליון ש"ח בשל השתתפותו בתוכנית הכשרה. עם תום תקופת ההכשרה ולפני חג הפסח המשתתפים בתוכנית חזרו לעבודה. אולם בסוף חודש אפריל שבו בתי המלון ופנו בבקשה לחדש את התוכנית. המשרד אישר להפעילה לחודש ימים נוסף, לאותם בתי מלון שלא השלימו את מכסת שלושת החודשים בתוכנית המקורית, ולמצטרפים חדשים לתוכנית למשך חודש אחד בלבד. כתוצאה מכך, גדלה השתתפות משרד העבודה והרווחה בהפעלת התוכנית בפחות מ- 30 מליון ש"ח, ששולמו מתשלומי ביטוח אבטלה והאגף להכשרה מקצועית במשרד העבודה והרווחה.

בקשתם האחרונה של המלונאים להמשיך ולהפעיל את התוכנית מאמצע חודש יוני עד סוף חודש יולי נדחתה מלכתחילה ע"י המשרד, ואח"כ אושרה בתנאים וקריטריונים מקבילים לתוכנית שהופעלה לראשונה. למרות אישור המשרד להפעיל את התוכנית על פי התנאים המקובלים של ההסדר, העדיפו בתי המלון שלא לעשות בה שימוש.

סיכום

המשבר הנוכחי בבתי המלון הינו הקשה ביותר שידע הענף. המשבר החל בירידה דרסטית של התיירות הנכנסת שהביאה לצמצום משמעותי בביקוש לשירותי לינה בבתי המלון. על פי הערכותינו⁷ הפסיד המשק הישראלי בחצי השנה הראשונה למשבר למעלה מ- 800 אלף כניסות תיירים ו- 3.0 מיליון לינות בבתי מלון, שהביאו לירידה של כ- 30% בשיעור התפוסה הממוצעת בבתי המלון.

כתוצאה מהירידה ברמת הפעילות נאלצו בתי המלון להתאים את היקף העסקת העובדים לרמת הפעילות הנמוכה אליה נקלעו. בחצי השנה הראשונה למשבר ירדה רמת התעסוקה בבתי המלון ב- 9.5 אלף משרות שכיר. זוהי ירידה של 27% ביחס לרמת התעסוקה ברבעון שלפני תחילת המשבר⁸.

המשבר בבתי המלון נהיה חריף במיוחד לנוכח השפעתם המשולבת של כמה גורמים: ראשית, המשבר הנוכחי בהשוואה לקודמיו בעשור האחרון מאופיין באירועים אלימים יותר, מקיף בו זמנית יותר ערים ויישובים וכבר עתה הוא מתפרס על פני משך זמן ארוך יחסית לעבר. האזהרות המתפרסמות בחו"ל בדבר הסיכון לשהים בישראל הוסיפו מימד חדש שלא ידענו בעבר והשפיעו מאוד על כניסתם של תיירים לישראל.

יש לתת את הדעת כי לעשור של אירועים ביטחוניים ישנם השפעות מצטברות על הדרך שבה מצטיירת ישראל בתודעתם של תיירים רבים: מקום בלתי יציב בו צפויה בכל עת התפרצות אלימה המסכנת את חייהם.

שנית, המשבר הנוכחי החל ברבעון הרביעי אשתקד ונמשך כבר שלושה רבעונים. כניסת תיירים בכלל ולינות בבתי מלון בפרט מושפעים מגורמים עונתיים. שני הרבעונים הראשונים של המשבר, הרבעון האחרון והראשון של השנה, מאופיינים בדרך כלל בירידה ברמת הפעילות בבתי המלון (בממוצע ארצי). מכאן, שגם לולא התפתח המשבר האחרון הינו צפויים לירידה ברמת הפעילות בבתי המלון בשני רבעוני

⁷ הרשות לתכנון כח אדם, משרד העבודה והרווחה
⁸ 35.5 אלף משרות שכיר ברבעון השלישי בשנת 2000.

המשבר כתוצאה מגורמים עונתיים. כלומר, צפוי היה שהתעסוקה תפחת בשיעור מצטבר שבין 10%-15%, ירידה של כ-3.5 אלף משרות שכיר שהייתה מתרחשת גם ללא האינפלציה. שלישית, שנת 2000 (המילניום) אמורה היתה להוות מנוף להעלאת מספר הלינות בבתי מלון בשיעור שבין 4%-3% מדי שנה בשלוש שנים הבאות, מעבר לגידול החד פעמי בשנת המילניום עצמה. על פי הערכתנו, הביא הגידול החד פעמי בלינות בבתי מלון לתוספת של 3%- ברמת התעסוקה בשנת המילניום. דהיינו, כאלף עובדים. משנאכזבו צפיותיהם של בתי המלון בשל האירועים הביטחוניים, הם נאלצו להפחית גם את התוספת החד פעמית בתעסוקה מעבר להפחתות העונתיות שבמילא היו מתוכננות. רביעית, יש לראות את עומק המשבר בענף על רקע הגידול הניכר בהיצע החדרים בבתי המלון בשנים האחרונות. מאז 1994 נוספו לבתי המלון למעלה מ-11 אלף חדרים וכיום מצויים בו כ-45 אלף חדרים. כל זאת כאשר סך לינות התיירים במהלך אותם שנים גדל בשיעור מצומצם למדי ועיקר התוספת ללינות באה ממקורות תיירות פנים. למרות הגידול בתיירות הפנים, שיעורי התפוסה במרבית השנים האחרונות היו במגמת ירידה, דבר שהכביד עוד יותר על המשבר הנוכחי.

ניתוח זהיר של המגמות שהסתמנו בתעסוקה בשני הרבעונים הראשונים למשבר מלמד שמתוך סך הירידה בתעסוקה, שהגיע כזכור ל-9500 משרות שכיר, ירדו כ-3500 עובדים בשל גורמים עונתיים. בנוסף עוד כאלף עובדים בשל התאמות הקשורות בשנת המילניום. מכאן, שהשפעת המשבר האחרון על הירידה בתעסוקה הינה מצומצמת מכפי שמוצג ע"י בתי המלון ושיעורה מגיע לכ-60% מסך הירידה. מתוך נתוני סקר המעסיקים אנו למדים שככל הנראה בתי מלון ביצעו את מלואו התאמת כח האדם לרמת הפעילות הנמוכה, ואין צפויות בהכרח התאמות נוספות בהמשך.

מסקנות ולקחים ראשוניים

ראוי להדגיש שהנקודות המוצגות בהמשך הן פרי סיכום ביניים ממשבר שטרם הסתיים, אולם על פניו נראה שהן תעמודנה במרכזו של דיון על הפקת לקחים מדרך הטיפול במשבר בתי המלון לאחר שיסתיים.

א. **ניהול סיכון** – לינות תיירים הינם מרכיב מרכזי בביקוש לשירותי לינה בבתי מלון. בעשור האחרון האירועים הביטחוניים פגעו קשה בהתפתחות התיירות הנכנסת לישראל. למרות זאת, התפתחות היצע החדרים הושפעה מעט יחסית מהאירועים הביטחוניים הפוגעים בתיירות הנכנסת. יש לבחון באיזו מידה הממשלה, בדרך התערבותה, נטלה סיכונים מהמגזר הפרטי, הטילה אותם שלא לצורך על הקופה הציבורית ובכך גרמה להשקעת יתר תוך העדפה תמהילי פיתוח שאינם בהכרח אופטימליים.

ב. **ניהול המשבר** – עד כה נראה כי משבר בתי המלון מתנהל מעצמו. אין זה מקרי, אלא מבטא תפיסה כללית של אי התערבות. הגישה היא שעל בתי המלון להתאים את עצמם לרמת פעילות נמוכה שהאירועים הביטחוניים כפו עליהם. אל מול גישה זו ראוי לבחון תפיסה מנוגדת שבעיקרה מדגישה ניהול פעיל של משבר. דהיינו, לנצל דווקא את המשבר כדי לנסות לכוון את פיתוח התיירות בכלל וענף בתי המלון בפרט לכיוונים אסטרטגיים רצויים, תוך הכוון רמת ודגשי הפיתוח, אזורים מעודפים, מדיניות כ"א והכשרה ומדיניות המחירים. אין להירתע מניהול פעיל של משבר אפילו במחיר תמיכה תקציבית בטווח הקצר, זאת כדי להבטיח חסכון ושימוש מושכל בתקציבי מדינה בטווח הארוך.

ג. **שימוש בכלי מדיניות לא מתאימים** – המשבר אליו נקלעו בתי המלון הינו קשה. בהעדר כלים מתאימים לטיפול במשברים פנו בתי המלון בבקשה לקבל סיוע מהמשרדים הרלוונטיים והסתייעו בכלי מדיניות המתאימים למצבי שגרה ולא לעת משבר. כך קרה שמשרד העבודה והרווחה הפעיל תוכנית הכשרה לעובדים מקצועיים שהוצאו לחופשה ללא תשלום כדי למנוע את פיטוריהם, למרות שהבעיות שאפיינו את משבר בתי המלון מתאימות רק חלקית לתנאי מסלול זה.

ד. **השתתפות דיפרנציאלית של מעבידים בתשלומי ביטוח אבטלה** – למרות שהנושא המרכזי שבו אנו דנים הינו משבר בתי המלון, נחשפה בעקיפין סוגיית התעסוקה בענפים שהעובדים בהם מרבים להסתייע בביטוח אבטלה בשל ההתאמות התכופות המתחייבות מתנודות ברמת פעילותם, בעיקר מסיבות עונתיות. בשל כך יש לשקול במסגרת דיון מחודש על חוק ביטוח אבטלה את האפשרות להטלת תשלומי ביטוח אבטלה דיפרנציאליים על מעסיקים הגורמים לעובדיהם להשתמש בתדירות גבוהה בביטוח אבטלה.

ה. **סיוע לענף התיירות ובתי מלון ולא לענף הבנייה למגורים** – במסגרת מגבלות התקציב יש להעדיף בעת משבר מתן סיוע ממשלתי לענף התיירות בכלל ובתי המלון בפרט, על סיוע ועידוד לענף הבנייה למגורים הנתון גם הוא במשבר מתמשך. העדפה כזו תסייע להציב את ענף התיירות כענף עתידי שישמש מנוף ליצירת תעסוקה ומניעת אבטלה לעובדים ישראלים בקבוצות הביניים שהשכלתם נמוכה יחסית. ניסיון להניע כיום את ענף הבנייה למגורים משמעו הגדלת השימוש בעובדים זרים בהיתר, הרחבה ניכרת של עובדים חסרי היתר בבנייה ובמשק וגידול באבטלה של עובדים ישראלים בלתי מקצועיים ומקצועיים למחצה.

ו. **הכשרה מקצועית** – בשנים האחרונות הקצה האגף להכשרה מקצועית תקציבים ניכרים להכשרת מובטלים בתחומי האירוח והמלונאות. קליטתם של בוגרי ההכשרה במקצוע הייתה טובה יחסית. המשבר בבתי המלון, כמו גם בתחום ההייטק, סותם נתיבי הכשרה מרכזיים המאפשרים למובטלים המעוניינים בכך להכשיר את עצמם. הדבר מחייב בחינת חלופות משמעותיות להכשרה במצבי משבר.